

Ювелірні прикраси в народному костюмі болгар Півдня України

Анотація. У статті проаналізовані одягові металеві прикраси болгар з фондів збірок Миколаївського обласного краєзнавчого та Одеського державного історико-краєзнавчого музеїв. Подається художній аналіз металевих прикрас (ковані пояси, каблучки, тердани, намиста, сережки, прикраси на волосся).

Ключові слова: одягові металеві прикраси, художній аналіз, ковані пояси, каблучки, тердани, намиста, сережки, прикраси на волосся.

Annotation. In the article are analysed metallic decorations to the clothes of Bulgarians from funds collections of Mykolaiv regional local-history museum and Odessa state historical and ethnographical museum. The artistic analysis of wares of metallic decorations is given (forged belts, finger-rings, gerdans, necklaces from silvers chainlets, ear-rings, decorations on hairs).

У національному одязі будь-якого народу простежується своєрідність і самобутність, що детермінують його етнічну окремішність. Характерною рисою болгарського народного костюму є різноманіття та велика кількість одягових металевих прикрас, що поєднують у собі особливості національної орнаментики, символіки, духовної культури та народної творчості болгар, тому їх вивченню і присвячена ця стаття. Південь України – регіон, заселений багатьма національними та етнічними групами, які в синтезі формують його загальну культуру. Болгари є однією з найчисельніших етнічних груп, що проживають на цій території та складають значну частину її населення. Автор намагається дослідити види, форму, орнаментальне оздоблення, семантику ювелірних прикрас у народному костюмі болгар Півдня України.

Дослідженням були охоплені матеріали Миколаївського обласного краєзнавчого та Одеського державного історико-краєзнавчого музеїв, в останньому, зберігаються експонати, зібрані в багатьох болгарських

селах Бессарабії (сучасна Південно-Західна Україна та Південна Молдова), території, що концентрує найбільшу кількість і щільність поселень болгар-переселенців в Україні.

Ще від другої половини XIX – першої половини XX ст. проблему дослідження болгарської колонізації, культури та побуту болгарських переселенців вивчали вчені-етнографи та історики Болгарії (В.Апрілов, І.Богоров, Н.Героу, П.Славеуков), України та Росії (М.Державін, А.Скальковський, А.Клаус, А.Защук, П.Задерацький, А.Кочубинський, П.Свиньїн, Д.Багалій, Г.Писаревський, І.Бессараба, Ю.Венелін, В.Григорович, І.Срезневський, С.Цветко). Болгарський народний костюм Півдня України в загальних працях з етнографії вивчали дослідники XX ст. Н.Калашникова [1, 84-92], О.Будина [2, 22-24], Ю.Іванова [3, 98], Н.Голант [4, 363-377], І.Носкова [5, 74-77] та ін. Розвитку традиційного одягу болгар Південно-Західної України XIX – початку XX ст. присвячене дослідження Т.Агафонової. Але у сфері мистецтвознавства болгарський народний костюм Півдня України не вивчений, хоча це витвір декоративно-прикладного мистецтва, втілення творчого потенціалу болгарського народу.

Найдавніша сербська, або слов'янська колонізація, яка включала в себе й болгарські переселення, почалася ще за часів правління Петра I. Протягом XVIII ст. болгарський колонізаційний рух на Півдні України набув великих масштабів. Покладалися сподівання на те, що іноземці принесуть у новий край сучасну культуру та позитивно вплинуть на місцеве та нове населення [6, 110-111]. За свідченням М.Державіна, 1915 р. було 117 колоній болгарського населення в Бессарабській, Херсонській і Таврійській губерніях [8, 7].

Болгарське поселення Тернівка на Миколаївщині було засноване 1802 р. Як зазначає М.С.Державін, на період 1801-1812 рр. припадає третя, остання велика хвиля болгарської колонізації [7, 6]. Відомо, що ці болгарі-переселенці були вихідцями з яскравого та самобутнього за своєю матеріальною культурою регіону Болгарії Странджі [8, 33]. Народний жіночий костюм цього регіону представлений *сукманом* типом одягу, якому властива велика кількість металевих прикрас (*сукман* – глухий сарафан із синьої або чорної вовни [9, 91]). Серед них є ковані пояси з *нафтами* спереду (*колани*). Пояс – обов'язковий компонент *сукманого* комплексу. Ткані або вишиті пояси (*ивици*) прикрашалися металевими пластинами (*нафти*). Подібні прикраси

носили болгарки Миколаївщини [10, 136], Одещини [12, 115], Криму [5, 77]. Відомі також відлиті каблучки (*пръстени*), намиста – *гердани*: на шию – *великий плафтур* і на чоло – *малий плафтур*; *богма* – намисто зі срібних ланцюжків, до якого кріпляться ще три ланцюжки – один довгий і два коротких; *дукатник* – срібний поясок, прикрашений дрібними срібними грошима (дукатами); сережки (*обици*), *надвушні* підвіски (*трепка*); пояси, що складаються з металевих сегментів, нанизаних на шкіряну стрічку (*рафт*); прикраси на волосся (*иглите за коса*: *тетрейка*, *прибодка*, *китка*, *косичник*) [12, 115].

Сукманий одяговий комплекс передбачає багато найрізноманітніших металевих прикрас, можливо, з естетичних міркувань, оскільки велика за розміром одноколірна площина сукмана потребує дрібних форм, а блискучий метал з його грою світла й тіні на тлі поглинаючої сонячні промені матової бавовни надає загальній композиції свіжості та витонченості. Ці прикраси мають заокруглені масивні форми. Особливим розмаїттям відзначаються *гердани*, ними заповнюється виріз горловини сукмана. Іноді *гердан* або *герданче* представлений намистом із золотих монет [13, 59; 14, 252-253].

Крім *сукманого*, існують також *саяний* та незшиті типи поясного одягу – *двопристілковий* і *однопристілковий*. Костюмні комплекси останніх двох типів зафіксовані на Одещині в етнографічних описах ХІХ ст. Для них характерна невелика присутність металу, оскільки в цьому випадку металеві прикраси композиційно не акцентують на собі уваги, тьмянюючи поряд з кольоровою, складною за орнаментом вишивкою та різноманітними прикрасами з кори дерева, квітів, насіння, пряді тощо. Серед них – *надвушні* або скроневі підвіски (*обиди* або *обеци*), які мали найчастіше круглу форму, хоча іноді набували розеткоподібних обрисів або становили поєднання дрібних пластинок, ланцюжків і кольорового каміння; *арпалиште* – весільні каблучки з нанизаними порожніми сферами; *прочелници* або *прочелникът* – прикраси на голову, що становлять нанизані одна до іншої орнаментовані пластини; браслети (*гривни*), каблучки й зрідка *гердани* [14, 249; 15, 89-93].

Болгарки Одещини у ХІХ – на початку ХХ ст., як засвідчує Т.Агафонова, носили підвішені до чіпця нитки дрібних турецьких монет (*мацалки*), що мали довжину до підборіддя, нагрудні прикраси із золотих або срібних блях (*алтин*, *лефти*, *левтус*), нанизані на шнурок

дрібні монети або срібні предмети (*грідни*), срібні або мідні куповані браслети (*грімнічки, гримна, цеклі, блезікі, вравель, браслета, гривни*), срібні браслети з ланцюжком (*срібна гривна*), золоті сережки (*рубанці*) [11, 116].

Колекція болгарських одягових металевих прикрас фондів Миколаївського обласного краєзнавчого музею представлена п'ятьма укомплектованими та сімома розпарованими жіночими пряжками – *нафтами*, трьома браслетами й одним *терданом*. Усі вироби виготовлені в техніці лиття та філіграні. Експонати потрапили до музею 1966 р. після знайдення скарбу на місці будинку головпошти. За однією версією, ця колекція – результат “експропріації” червоноармійців (про це свідчить розрізненість предметів: прикраси, столове срібло). Під час наступу на місто білогвардійців награвоване було заховано під землею. За іншим припущенням, захоронене належало перекупникові та мало вивозитися за кордон морем. Експонати виготовлені з ювелірного сплаву, до складу якого входить срібло.

Історія болгарського народу тісно пов'язана з Великою Болгарією – племінним союзом (630-660 рр.). Болгари, нащадки тюрків-булгар, пройшли шлях від кочовиків до осілості. Також, зважаючи на те, що територію сучасної Болгарії в IV ст. до н. е. заселяли скіфи, 681 р. на Балканський півострів прийшли болгарські племена тюркського походження та заснували першу державу, визнану Візантією, а в XIV ст. Болгарія була завойована турками, не дивно, що вироби болгарського декоративно-прикладного мистецтва мають спільні риси з орнаментикою Сходу та кочових племен. Це простежується в трактуванні значення орнаментальних мотивів. Присутність слов'янських племен, що переселилися з-за Дунаю на болгарські землі на початку VI ст., також не могла не залишити свій відбиток у трактуванні символічних знаків. За дослідженням Н.І.Гаген-Торн, *нафти* мають східне походження і виявляють близькі аналогії з поясами застілками народів Передньої Азії та Кавказу [16, 34]. Багатьма археологічними матеріалами засвідчено використання поясних прикрас волзькими та аспаруховими болгарами на Дунаї, які ще в VII ст. н.е. входили в єдину федерацію племен “Велика Болгарія”. Отже, як припускає Н.В.Денисов, це обумовлює носіння їх протоболгарами. Саме цим він пояснює велику схожість поясних пряжок та накладок з протоболгарських поховань на Північному Кавказі, на Дунаї та на території Волзької

Болгарії. Член-кореспондент Болгарської Академії наук професор Н.Мавродинов, доводячи протоболгарське походження металевих поясних пряжок і прикрас дунайських болгар, зазначає, що за формою та орнаментальними мотивами вони мають паралелі зі знахідками з Північного Кавказу та Волго-Кам'я. Такі пряжки праболгар ("коланен накит"), виготовлені із золота, срібла та бронзи, відрізняються тонкістю художньої обробки та засвідчують значний розвиток ювелірного мистецтва [16, 32].

Розглянемо кожен експонат колекції окремо. *Пафти* мають листоподібну форму, що нагадує за абрисом листя мигдалю, а також такий відомий орнаментальний мотив індо-арабського стилю, як індійське пальмове листя [14, 250; 17 33] (Рис. 2). Пряжки складаються з двох однакових частин, розташованих у дзеркальній симетрії. Найширша в діаметрі частина розташовується ближче до центру, до протилежних країв форма звужується, утворюючи завитки, спрямовані кінцями один до одного. Одна з двох частин з'єднана з третьою – центральною частиною *пафтів*, значно меншою за розміром від інших. Дві симетричні листоподібні випуклі пластини застібаються на гачок з петелькою. Середня пластина прикриває цю застібку й утворює центральну прикрасу пряжки. Зі зворотної сторони *пафтів* розташовані скоби для кріплення пояса.

Рис. 1

Майже вся поверхня *пафтів* (КВ-376, МД-201/1; КВ-376, МД-201/2) суцільно вкрита декором, виконаним у техніці чеканки,

філіграні та гравіювання. Починаючи від зовнішніх країв пряжки й поступово наближаючись до середини, зображені об'ємні елементи рослинного орнаменту, що повторюють форму самої пряжки. Декор розташований наступним чином: дві спіралеподібні дротинки облямовують пряжку, між ними містяться дрібні зернятка металу, ближче до центру напаяні дротинки з симетричними щодо горизонтальної осі завитками та рясними продовгуватими елементами – листочками. При уважному розгляданні цього зображення можна виявити аналогію з українським орнаментальним мотивом “баранячі роги”, що символізує відродження рослинності й родючості та слов'янською “сваргою” – прадавнім солярним знаком. Крім того, цей орнаментальний рослинний мотив нагадує зображення листа папороті. У центрі кожної з бокових частин пряжки міститься елемент краплеподібної форми з квіткою в середині.

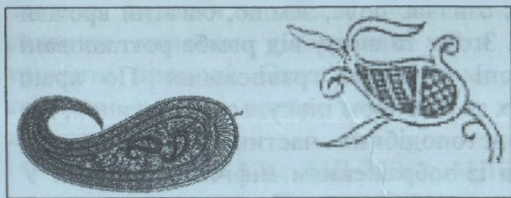

Рис. 2

У центральній частині *нафтів* ми бачимо тотемне зображення павича – сонячний птах, символ безсмертя, воскресіння, краси, хоробрості [18, 122]. За східною традицією, він є втіленням мудрості, родючості, довголіття. Цей дуже популярний мотив бере своє коріння ще в мистецтві Візантії, де він асоціювався з розкішшю та царською гідністю [19, 67]. Павич у народному розумінні – найчастіше птах жіночого роду. У Болгарії він був колись домашнім птахом, близько пов'язаним з народними піснями та віруваннями. Пір'я його слугує не тільки для краси, воно є оберегом від наврочень [20, 101]. Зображення павича поряд з молодим листям папороті зараховує його до вже згаданого індо-арабського стилю [17, 37]. Центральна частина пряжки виконана у формі герба. Використання зооморфних орнаментальних мотивів більш характерне для Північної, Північно-Східної та Західної Болгарії, хоча воно зустрічається і на Півдні та Південному Сході [14, 265].

Експонат МД-132/4; МД-132/16 у своїй центральній геральдичній частині містить зображення крилатого коня – посередника між двома світами – земним і неземним. Кінь відігравав важливу роль у обряді

весілля болгар [21, 36]. Крім того, кінь, як підтверджує Г.С.Маслова та багато інших дослідників, має солярну семантику. У давніх слов'ян – це символ смерті та воскресіння. Крилатий кінь – казкове створіння, втілює духовність [22, 250-251]. У результаті археологічних досліджень на території Північно-Східної Болгарії були знайдені протоболгарські поховання з присутністю у могилах кінських кісток (поблизу Нови Пазар, у Калето, с. Попина та ін.), у районі Плиски – давньої столиці Болгарської держави, про що йде мова в дослідженні російського археолога С.Плетнєвої. Вона відзначає розповсюдженість обряду поховання з конем у кочових племен від передгір'я Алтаю до Дунаю [16, 98-99]. Отже, кінь супроводжував болгарина навіть до загробного світу.

У середині бокових деталей *нафтів* розташований ромб з цятками по периметру, зовні чотирьох кутів якого вигравіювані трилисники, а в середині – квітка, розташована в ще одному, меншому за розміром ромбі. Цей знак, швидше за все, означає поле, землю, багатий врожай [23, 26], а кругла квітка – сонце. Згори та внизу від ромба розташовані дві колоподібні квітки, виконані технікою гравіювання. По краю пряжка декорована рядами різних за розміром півкульок і дротинок, що повторюють форму бокових листоподібних частин, огинаючи при цьому форму центральної деталі із зображенням міфічної тварини. У цьому місці плавні лінії утворюють кути та дуги. Подібну орнаментику має експонат КВ-236; МД-132/13, центральна частина пряжки якого також зображує герб із птахом у середині.

Привертає увагу розташування декору на симетричних деталях пряжки МД-132/14; 132/15. Беручи своє коріння від центральної частини *нафтів*, вибагливими рослинними візерунками “росте” вазон – “дерево життя”, світове дерево, вісь світу, втілення життєвої сили, вічного життя. Цей мотив здавна відомий у мистецтві Східної Європи та Середньої Азії та походить від асиро-вавилонської культури, де символом безперервно відроджуваної природи, сили та міці людського тіла була фінікова пальма, як зазначає відомий болгарський етнограф І.Коев [19, 95; 20, 86]. За його твердженням, двостороння симетричність, присутня в композиції орнаменту, яким оздоблені болгарські вироби декоративно-прикладного мистецтва, пов'язана з відтворенням давнього мотиву “священного дерева”. Крім того, він вважає, що розповсюдження найдавнішого традиційного

зображення цього орнаментального мотиву з тваринами та птахами з обох боків стовбура, в народній орнаментиці балканських країн і Болгарії зокрема, пов'язане з орнаментом середньовічних тканин Візантії та Персії (V – XII ст.), що продавалися на Захід. Болгарська дослідниця В.Іванова-Мавродинова висуває гіпотезу привнесення цього мотиву на Балкани протоболгарами. За її визначенням, слов'яни й протоболгари мали стосунок до античної та давньої скіфосарматської культури ще за часів їх перебування на Північному Сході та Півночі від Дунаю і Чорного моря. Саме ці племена, на її думку, й були провідниками східних форм і мотивів у культурі європейських країн [16, 77-79]. Зображення “дерева життя” на зазначеному експонаті є більш стилізованим і декоративним, ніж його давній прототип. Вазон “росте” із землі, засіяної насінням (спіралеподібні дротинки та зернятка металу облямовують форму *нафтів* і утворюють горизонтальну площину під стовбуром “дерева життя”). Центральна частина пряжки – багатопелюсткова розетка з темно-рожевим скляним каменем у середині. Від каменя розходяться насічені трикутні промені. Отже, ми бачимо своєрідну модель всесвіту зі світилом у його центрі та земним життям, природою, родоводом навколо нього.

Експонат KB-376; МД-202/1; МД-202/2 має дві бокові частини, центральна частина відсутня. В їх середині розташоване хрестоподібне зображення, яке складається з кульки в центрі, оточеної пелюстками, та чотирьох кульок по краях. Хрест – один з найдавніших космічних символів і лежить в основі всіх символів орієнтації: земної, небесної, просторової та часової [24, 196-198].

Незвичною є розпарована металева пластина КП-44712; МД-2958, у середині площини якої міститься стилізоване зображення змії, що звивається у кільце і має відкритий рот. Її оточує рослинний орнамент: листя, квіти. Змія – символ бога земних вод, землі (у слов'ян), вона є символом мудрості, безсмертя та родючості (на Сході) [22, 200]. Уваги також заслуговує декор на пластині МД-131/15. Достатньо великий за розміром реалістичний колос пшениці займає центр композиції, навколо він оточений візерунком, що зображує коріння. Колосся для народу-землероба – це, звичайно, символ багатого врожаю, плодючості. Коріння ж – це зв'язок із землею. Край виробу оздоблений великими кульками, які в цьому випадку можуть символізувати насіння, дозрілі

зерна. Огже, загальним змістом цієї композиції безперечно є жнива, врожайність, родючість.

Іншу групу *нафтів* еднають пряжки, усі три деталі яких мають круглу форму, що відверто вказує на солярну символіку цих виробів.

Рис. 3

Лише на протилежних точках *нафтів* експоната МД-133/33; МД-133/34 (Рис. 3), де пряжка поєднується з поясом, форма трохи витягується, наче загострений кут яйця. На цьому місці розташований елемент рослинного орнаменту (два витягнутих листки, поєднаних посередині маленьким круглим листочком). Під цим зображенням міститься хвиляста лінія – знак води. У центрі бокових частин *нафтів* зображене коло з променями із зерняток металу. У цьому колі – ще одне, а в ньому – квітка, замкнена в семикутну зірку. У зовнішньому колі кожного з бокових елементів пряжки розташовані менші за діаметром кола з металевих дротинок, зерняток і напаяного рослинного орнаменту, що завдяки своєму щільному розташуванню утворюють ажурне облямування. Розглянемо детальніше вміст цього декору ззовні до центру: коло з дроту, коло із зерні, знову коло з дроту. З чотирьох протилежних сторін бокових деталей *нафтів* розташовані півкола, що складені з дротинок. У них розташований рослинний орнамент у вигляді листків, що звиваються. У проміжках між півколами розташовані чотири сонцеподібні квіточки, виконані в техніці філігрань. Вони чергуються з листям. Слідом за рослинним декором знову розташована напаяна дротина, а відразу за нею – цяточки зерні. Згори над усіма рядами зображені чотири трилисники на однаковій відстані один від одного.

Центральна деталь цього експоната має форму восьмикутної зірки, кожен промінь якої розширюється від середини і має хвилястий зовнішній край, утворюючи таким чином п'ятий кут, крім вже існуючих чотирьох кутів цього променя. По краю промені мають гравірування – рельєф у вигляді лінії, що повторює їх форму. Центр пряжки увінчує темно-рожевий штучний камінь, зроблений зі скла. Він достатньо об'ємний і має оправу, що виступає над площиною *нафтів*. Камінь по периметру прикрашають гравійовані зубчики.

Металева пряжка КВ-2365; МД-132/18 трохи іншої форми ніж решта *нафтів*. Бокова частина та центральна частина пряжки мають круглу форму, але бокова деталь ще продовжується, наче переходячи в пояс. У центрі кола бокової частини розташоване коло, у середині якого міститься п'ятипелюсткова квітка. Це коло розташоване у восьмикутній зірці, що закомпонована в колах з металевих дротинок і напаяного дрібного рослинного орнаменту. Крім того, на боковій частині пряжки присутні реалістичні зображення квітів (розетки та квітки зі стеблом і листочками). Центральна деталь має яскраво виражене солярне значення: у середині – шестипелюсткова квітка, з кожного пелюстка якої виходять рослинні візерунки із загнутими кінцями у напрямку руху сонця. По краю центральна частина оздоблена кулькоподібними цятками – небесними світилами, зірками.

Усі згадані колоподібні елементи, квіточки, зірочки походять від культу сонця часів давніх цивілізацій [14, 337]. Коло – знак довершеності, неба (протилежність квадрату землі), сонячний диск [26, 200-201; 18, 31]. Ще одним аспектом у доречності використання саме солярних символів на *нафтах* є місце їх носіння – талія, “сонячне сплетіння”, тобто центр всесвіту людського організму. Як засвідчує Аннік де Сузнель, впевненість людини щодо сонця, яке вона носить у собі, пройшла через віки [25, 296].

Усе це також призначене для прикликання кращого врожаю, зростання родючості. На присутності в болгарських металевих поясних прикрасах магічних оберегових функцій наполягає Н.Мавродинов. Він пояснює це відповідями римського папи Миколи I 866 року на запитання, пов'язані зі змістом законів і обрядів християнської церкви. Із питань болгар з'ясовується – грецьке духовенство забороняло їм приймати причастя підперезаними, що було пов'язано не стільки з

нескромною пишністю поясних прикрас, скільки з магічним поважанням їх за язичницькими традиціями [20, 32].

Однак не всі орнаментальні мотиви мають архаїчне значення. У XVIII – XX ст. давні мотиви переосмислювалися [19, 173]. Окремі зображення мають суто декоративне навантаження або є умовною стилізацією реалістичних форм – таким є зображення квітки на пряжці МД-132/36.

Три браслети колекції є литими, складаються з трьох частин: дві дуги, що обіймають руку, витягнута пластина, яка поєднує їх із зовнішнього боку та півсфери на дугах. Ці вироби насичені контрастами декору і скульптурністю та масивністю форми.

Рис. 4.

Браслет МД-126/5 на бокових дугах декорований випуклим геометричним орнаментом, представленим дев'ятьма кулями, що виступають і з'єднуються з площиною дуг рельєфними променями. Між цими кулями зображена трапеція, у середині якої – чотири симетричних сигмоподібних завитки з десятою кулею посередині. Ці завитки за давньою символікою означають безкінечність, Живий Вогонь [23, 22-23]. Витягнута пластина, що з'єднує дуги, декорована поперечними гравійованими рельєфами, серед яких є хвилясті лінії – символи води. Посередині пластини міститься шестипелюсткова квітка (за рослинним орнаментом читається солярне значення). На півсферах, що розташовані з протилежних боків пластини, у центрі розміщується по кульці. Круг з крапкою посередині – знак сонця, Центру [18, 462; 24, 462-463].

Браслет МД-126/16 аналогічний за будовою конструкції попереднього експоната, але в декорі є відмінності. У центрі пластини зображена семипелюсткова квітка, а поперечні насічені лінії є прямими й не мають знаків води. На півсферах вигравірована чотирилиста хрестоподібна розетка – знак чотирьох сторін світу, побудови в просторі, поєднання земного та небесного начал, а також знак сонця, його руху на небосхилі.

Центральна пластина браслета МД-126/6 гравірована геометризованим рослинним орнаментом, а бокові дуги та півсфери мають зображення квітки з променевою симетрією, що вкотре нагадує небесне світло.

Експонат МД-399 представлений металевою шийною прикрасою – *тердан* – вона складається з багатьох дугих продовгуватих дрібно орнаментованих деталей, які утворюють два горизонтальні ряди, сполучені кільцями з дротини. У середині *тердана* розташовані дві складні за конструкцією підвіски: трикутні пластини стискають між собою прямокутну зі скляним рожевим каменем посередині. Ця центральна пластина з'єднується дротяним кільцем з колоподібною деталлю, яка знизу має круглий отвір. З двох боків колоподібної деталі розташовані два кільця, з яких звисають продовгуваті, вигнуті підвіски (такі, як і решта нанизаних по довжині *тердана*).

Зібраним матеріалам Миколаївського обласного краєзнавчого музею властива проблема ідентифікації походження, оскільки вони були знайдені за сумнівних обставин. Але незаперечною є їх приналежність до виробів саме болгарського декоративно-прикладного мистецтва. Окрім того, порівняння їхнього складу, декору та орнаментики вказує на схожість цих металевих прикрас з виробами Странджанського регіону Болгарії, який був батьківщиною болгарських переселенців до земель сучасної Миколаївської області. На жаль, з кожним роком складових болгарського народного одягу, а в тому числі й металевих прикрас, у Тернівці стає все менше, не кажучи вже про наявність костюму в комплексі. Кілька років тому померла дев'яностолітня жінка зі с. Тернівка, яку поховали в останньому повному за складом болгарському народному костюмі (інформатор – хранитель фондів тканин Миколаївського краєзнавчого музею Л.О.Лановенко).

Не меншої уваги заслуговує колекція болгарських прикрас Одеського державного історико-краєзнавчого музею. Вона за кількістю

експонатів (41), що потрапили до музею в результаті багатьох експедицій по болгарських селах Бессарабії протягом 50-х – 80-х років ХХ ст., перевищує колекцію Миколаївського краєзнавчого музею. Походження та ідентифікація цих речей як болгарських є більш-менш достовірними, на відміну від миколаївських, оскільки в інвентарних картках прикрас зафіксовані прізвища їх попередніх власників і назви сіл, з яких вони були привезені (переважно це села Вільне, Рівне, Єлизаветівка Тарутинського р-ну та с. Дмитрівка Болградського р-ну Одеської обл.). Експонати датуються часом починаючи від кінця ХVІІІ ст. і завершуючи початком ХХ ст. До колекції входять *пафти*, браслети (*гривни*), *надвушники* (*убици*), намиста (*гердани*), *алтън*, бляхи на пояс. *Пафти* Б-1218, Б-1220, Б-2931 мають аналогічну форму листоподібних частин – лопаток з пряжками МД-201/1,2, МД-132/4,16, МД-132/13, МД-132/14,15, МД-201/1,2, МД-2958, МД-131/15 (Рис. 1).

Експонат Б-2931, який датується приблизно 1930 р., є лівою половиною литої штампованої бронзової пряжки. По периметру вона декорована об'ємними металевими джгутами з завитками та кульками. У середині форми розташоване геометризоване зображення вазона – “дерева життя”. Композицію довершує центральна пластина у вигляді продовгуватої розетки із випуклим овалом посередині та ажурними гравірованими краями.

Бокові частини пряжки Б-1218 також оздоблені металевими дротинками, кульками та рослинним орнаментом по їх зовнішній формі. Відносно горизонтальної осі симетрії в кожній з листоподібних лопаток міститься вже згадуваний сюжет форм – “дерево життя”.

Центральна частина *пафтів* нагадує розетку у формі герба із зображенням павича у середині. Аналогічною за формою та внутрішньою побудовою композиції декору є пряжка Б-1220.

Зооморфні мотиви зустрічаються також в *надвушниках* (Б-2804, Б-2805) зі с. Вільного Тарутинського р-ну (*трепка*, або *убици* помісцевому). Симетрично розташовані птахи на трикутнику, що схожий на фронтон та гачок – розетка, що кріпився до волосся або хустки, наштовхує на асоціації з “деревом життя”.

Пафти Б-2821, Б-2820, Б-2800, Б-2816, Б-1221 (рис. 5) утворюють за ідентичністю свого фігурного із загостреними кутами абрису іншу групу. Така форма нагадує поширений болгарський рослинний орнаментальний мотив – тюльпан, що дуже часто зливається з формою

пальмети [20, 94]. Ці пряжки, як і попередні експонати, складаються з трьох частин: дзеркально-симетричних бокових і центральної, яка до однієї з них припаяна. Праве крило пряжки з'єднане зі спаяною конструкцією за допомогою шпильки – засувка з кільцем і ланцюжками, що протилежним кінцем кріпляться до іншого кільця на лівій лопатці. Бокові пластини виконані у вигляді горизонтально розташованих бутонів тюльпанів. Середня лопатка також передас цю квітку, але у вертикальному положенні. Уся поверхня пряжок оздоблена об'ємними випуклими розетками.

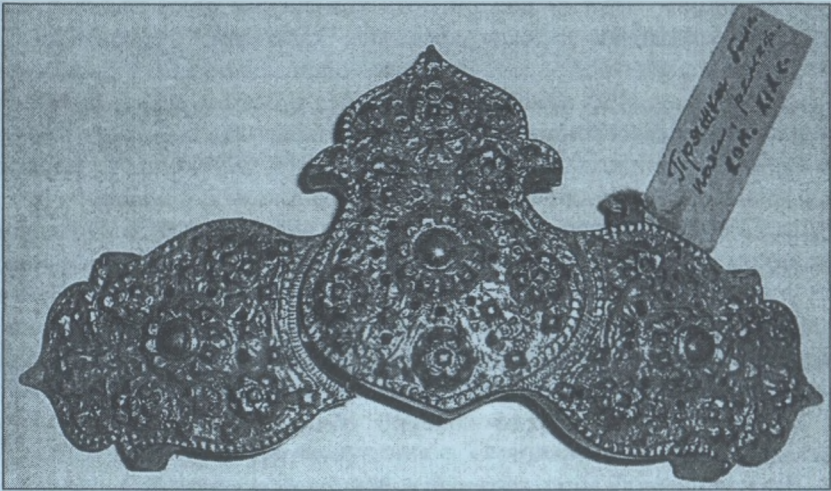

Рис. 5.

Третю за формою групу *пряжок* становлять експонати Б-2822, Б-2928, Б-1014/1,2,3, виготовлені в кінці XIX ст. Вони повторюють конструктивну будову вже згаданих попередньо пряжок, але мають свої особливості в декоративному оформленні зовнішнього абрису, технологічному та орнаментальному оздобленні поверхні. Листоподібні з білого металу фігурні лопатки поєднуються посередині гачком. У цьому місці вони найширші. Кріплення покрито вертикальною овальною пластиною. Протилежні загнуті догори кінці пряжки дещо заокруглюються. Площина *пряжок* гравірована майже реалістичним зображенням квітів, що є швидше декоративним, ніж символічним. Переважно це тюльпани, листя та пелюстки їх звиваються, переплітаються, утворюючи суцільний орнамент, що більше нагадує текстильне декорування.

Подібними за стилем оформлення є бляхи для жіночого пояса (*рафт*), що нанизувалися на нього спереду Б-2823, Б-2803, Б-2929, 2930. Кожна з блях має фігурну овальну форму з гравіруванням тюльпанів на поверхні. Такі вкриті металом пояси (*кован колан*) поширені в *довопрістільковому* типі одягу Північно-Східної Болгарії.

Експонати із серії металевих шийних бронзових прикрас – *тердан*, датованих кінцем XVIII ст. (Б-1225, Б-1226, Б-1228) є витонченою, вишуканою, розкішнішою за подібну прикрасу з Миколаївського музею конструкцією: ряд витягнутих, вигнутої форми підвісок, нанизаних на тасьму, в одному *тердані* довершують три ажурні довгі краплеподібні розетки з блакитним і темно-червоним камінням, у двох інших – хрести. Як зазначає Н.Голант, болгарки надавали перевагу блакитному намисту. Можливо, ця традиція пов'язана з впливом турків на предків болгарських переселенців, що приписували блакитному кольору властивість охороняти людину від злих сил [4, 372]. Окремі сегменти *тердан* мають форму індійського пальмового листа, як і *пафти*.

Літі бронзові браслети (*зривни*), що зберігаються в Одеському державному історико-краєзнавчому музеї, за конструкцією та формою можна поділити на два види: круглі, що складаються з двох частин, поєднаних шарніром, мають скупе орнаментальне оздоблення – випуклі пояси по периметру (Б-2817, Б-2818, Б-2819) та масивні, об'ємні, насичені декором браслети, що не змикаються (Б-1233, Б-1234), аналогічні браслетам колекції Миколаївського краєзнавчого музею (Рис. 4).

Під час дослідження матеріалів Миколаївського обласного краєзнавчого та Одеського державного історико-краєзнавчого музеїв було виявлено розмаїття болгарських одягових металевих прикрас Півдня України. Вони класифікуються як за призначенням, так і за формою. Порівнюючи південноукраїнські прикраси болгар з ювелірними прикрасами Болгарії за конструкцією, декоруванням, орнаментальною символікою, треба відзначити достатньо близьку ідентичність, канонічність їх виготовлення, хоча видів останніх, звичайно, більше й метали та оздоблення дорожчі та пишніші. Можна припустити, що це зумовлено браком коштів, відсутністю матеріалів, впливом міської моди на сільську. Але збереження болгарами-переселенцями традицій у народному костюмі, незважаючи на віддаленість від своєї Великої Батьківщини, є незаперечним фактом.

Список використаної літератури

1. Будина О.Р. О соотношении общих и локальных традиций (на примере балканских этнических групп на Украине и в Молдавии) // Советская этнография. – 1984. – №2. – С. 15-27.
2. Иванова Ю.В. Тенденция развития этнических групп в многонациональной среде (на примере албанских поселений на юге Украины в XIX-XX вв.) // Советская этнография. – 1981. – №4. – С. 95-107.
3. Чійшія: Нариси історії та етнографії болгарського села Городне в Бессарабії / Кол. авт.: А.В.Шабашов, М.М.Червенков, Л.В. Суботін та ін. Ред. В.Н. Станко. – Одеса: Астропринт, 2003. – 792 с., іл.
4. Носкова И.А. Крымские болгары в XIX – начале XX в.: история и культура. – Симферополь: СОНАТ, 2002. – 152 с., ил.
5. Багалей Д. Колонизация Новороссийского края и первые шаги его по пути культуры. IV – V. // Киевская старина. – 1889. – №7. – С. 110-148.
6. Державин Н.С. Болгарские колонии в России. Т. 2: Язык. – Петроград, 1915. – 648 с.
7. Одеська Болгаристика: Науковий щорічник Одеського наукового товариства болгаристів // Одеський національний університет ім. І.І.Мечникова. – Вип. 2 “Історія і культура болгар і греків Півдня України: до 200-річчя заснування с. Тернівка”. – Одеса, 2004. – 87 с.
8. Крым. Соцветие национальных культур. Традиции, обычаи, праздники, обряды / Сост. Н.В.Малышева, Н.Н.Волощук. – Симферополь: Бизнес – Информ, 2003. – 392 с., ил.
9. Единение народов – единение культур. Украинско-болгарские культурные связи: история и современность. К X Международному съезду славистов. – К.: Наукова думка, 1987. – 264 с.
10. Агафонова Т. Одяг болгар південно-західної України (XIX – перша пол. XX ст.) // Народна творчість та етнографія. – 1997. – №5-6. – С. 113-119.
11. Странджа: Матеріальна і духовна культура. – Софія: Академічно-видавничий центр проф. Марин Дринов, 1996. – 456 с.
12. Гримберг Ф. Завтрашний хлеб // Наука и религия. – 1983. – №3. – С. 58-59.

13. Етнографія на България. Том 2. Матеріальна культура. – София: Издателство на Българската Академия на науките, 1983. – 330 с.
14. Велева М. Българската двупрестилчена носия. – София: Издателство на Българската Академия на науките, 1963. – 162 с.
15. Денисов Н.В. Этнокультурные параллели дунайских болгар и чувашей. – Чебоксары: Чувашское книжное издательство, 1969. – 176 с., ил.
16. Орнамент всех времён и стилей. Т. 1: Античное искусство Азии, Средние века. – М.: АРТ – Родник, 2004. – 272 с.
17. Шейнина Е.Я. Энциклопедия символов. – М.: ООО “Издателство АСТ”; Харьков: “Форсинг”, 2001. – 591 с.
18. Маслова Г.С. Орнамент русской народной вышивки как историко-этнографический источник. – М.: Издательство “Наука”, 1978. – 208 с., ил.
19. Коев И. Българската везбена орнаментика. Книга 1. Принос към историята на народния орнамент. – София: Издание на Българската Академия на науките, 1951. – 195 с.
20. Задорожнюк Н.І. Святкова символіка болгарського народу // Початкова школа. – 1994. – №9-10. – С. 34-36.
21. Энциклопедия символов, знаков, эмблем / Авт. – сост. В.Андреева и др. – М.: ООО “Издателство Астрель”; МИФ: ООО “Издателство АСТ”, 2001. – 576 с.: ил.
22. Манько В. Українська народна писанка. – Львів: Монастир Монахів Студитського Уставу. Видавничий відділ “Свічадо”, 2001. – 48 с., іл.
23. Жюльен Н. Словарь символов. Иллюстрированный справочник. – Челябинск: Издательство “Урал LTD”, 1999. – 500 с.
24. Сузнель А. де. Символіка людського тіла: Пер. з фр. – К.: Знання-Прес, 2003. – 566 с.